

**BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK
GEWEST**

**Besluit van de Brusselse
Hoofdstedelijke Regering**

REGION DE BRUXELLES-CAPITALE

**Arrêté du Gouvernement de la
Région de Bruxelles-Capitale**

**BESLUIT VAN DE BRUSSELSE
HOOFDSTEDELIJKE REGERING
HOUDENDE BESCHERMING ALS
MONUMENT VAN DE VOORMALIGE
SCHUIKELDER VAN DE PASSIEVE
LUCHTBESCHERMING GELEGEN ONDER
HET VOSSENPLEIN TE BRUSSEL**

**ARRÊTÉ DU GOUVERNEMENT DE LA
RÉGION DE BRUXELLES-CAPITALE
CLASSANT COMME MONUMENT
L'ANCIEN ABRI ANTI-AÉRIEN DE LA
DEFENSE PASSIVE SIS SOUS LA PLACE
DU JEU DE BALLE À BRUXELLES**

De Brusselse Hoofdstedelijke Regering,

Le Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale,

Gelet op het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening (BWRO), artikel 226 en 228;

Le Code bruxellois de l'aménagement du territoire (CoBAT), l'article 226 et 228 ;

Gelet op het Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 14 juli 2016 houdende instelling van de procedure tot bescherming als monument van de voormalige schuikelder van de passieve luchtbescherming gelegen onder het Vossenplein te Brussel;

Gelet op het Arrêté du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale du 14 juillet 2016 entamant la procédure de classement comme monument de l'ancien abri anti-aérien sis sous la place du Jeu de Balle à Bruxelles ;

Gelet op de vraag tot advies aan het college van burgemeester en schepenen van de stad Brussel, tevens eigenaar van het goed, op 11 augustus 2016;

Vu la demande d'avis au collège des Bourgmestre et Echevins de la ville de Bruxelles, propriétaire du bien, le 11 août 2016 ;

Overwegende dat het college van burgemeester en schepenen van de stad Brussel geen advies heeft uitgebracht binnen de termijn zoals bepaald door artikel 225 § 1 van het BWRO;

Considérant que le collège des Bourgmestre et Echevins de la ville de Bruxelles n'a pas émis d'avis dans le délai prévu par l'article 225 § 1er du CoBAT ;

Overwegende dat de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen tijdens haar zitting van 23 december 2016 een gunstig advies heeft uitgebracht betreffende de bescherming;

Considérant que la Commission Royale des Monuments et des Sites a émis en séance du 23 décembre 2016 un avis favorable au classement ;

Op voordracht van de Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering belast met Monumenten en Landschappen,

Sur la proposition du Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale chargé des Monuments et Sites,

Na beraadslaging,

Après délibération,

Besluit:

Artikel 1 – Wordt beschermd als monument de voormalige schuilkelder van de passieve luchtbescherming gelegen onder het Vossenplein te Brussel ter hoogte van de kerk Onze-Lieve-Vrouw-Onbevlekt en de Zuinigheidsstraat te Brussel, perceel niet-gekadastréerd, wegens zijn historische, archeologische en technische waarde zoals nader bepaald in bijlage I dat integrerend deel uitmaakt van dit besluit.

De afbakening van het monument wordt aangeduid op het plan gevoegd in bijlage II bij dit besluit

Art. 2 – De Minister bevoegd voor Monumenten en Landschappen wordt belast met de uitvoering van dit besluit.

Brussel, **28 JUNI 2018**

Voor de Brusselse Hoofdstedelijke Regering,

De Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering belast met Plaatselijke Besturen, Territoriale Ontwikkeling, Stedelijk Beleid, Monumenten en Landschappen, Studentenaangelegenheden, Toerisme, Openbaar Ambt, Wetenschappelijk Onderzoek en Openbare Netheid,

Rudi VERVOORT

Arrête:

Article 1er – Est classé comme monument l'ancien abri anti aérien de la défense passive sis sous la place du Jeu de Balle, entre l'église de l'Immaculée Conception et la rue de l'Economie à Bruxelles, parcelle non cadastrée, en raison de son intérêt historique, archéologique et technique décrit dans l'annexe I faisant partie intégrante du présent arrêté.

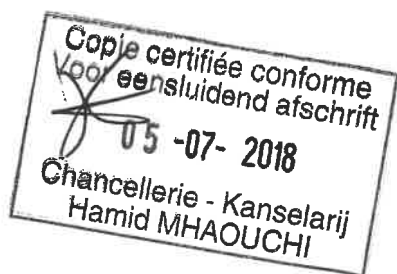
La délimitation du monument est indiquée au plan joint en annexe II du présent arrêté.

Art. 2 – Le Ministre qui a les Monuments et Sites dans ses attributions est chargé de l'exécution du présent arrêté.

Bruxelles, le **28 JUNI 2018**

Pour le Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale,

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale Chargé des Affaires Locales, du Développement territorial, de la Politique de la Ville, des Monuments et Sites, des Affaires étudiantes, du Tourisme, de la Fonction publique, de la Recherche scientifique et de la Propreté publique,

BIJLAGE I BIJ HET BESLUIT VAN DE BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING TOT BESCHERMING ALS MONUMENT VAN DE VOORMALIGE SCHUIKELDER VAN DE PASSIEVE LUCHTBESCHERMING GELEGEN ONDER HET VOSSENPLEIN TE BRUSSEL

Kadastrale gegevens:

Brussel, 9de afdeling, sectie K, ondergrondse schuilkelder, niet gekadastreerd.

Beknopte beschrijving:

Aan de rand van het Vossenplein, onder de kasseien, tussen de kerk Onze-Lieve-Vrouw-Onbevlekt en de Zuinigheidsstraat, bevindt zich een schuilkelder van de passieve luchtbescherming die een rechthoek van ongeveer 35 meter lang en 5 meter breed inneemt. De toegang gebeurde eertijds langs twee ingangen aan de beide uiteinden van de kelder, dichtbij de uiteinden aan het noordwesten en het zuidoosten. Een daarvan is momenteel afgesloten en de andere verzegeld door een gietijzeren plaat.

De schuilkelder heeft een functioneel plan, karakteristiek voor dit type constructies die opgericht werden, soms voor en in het algemeen tijdens de Tweede Wereldoorlog voor de Passieve luchtbescherming (PLB) in de voornaamste steden van België. De toegang gebeurde langs trappen in open lucht, beschermd door borstweringen of zandzakken. Deze trappen bestaan uit twee delen die haaks ten opzichte van elkaar staan, met als doel te beschermen. De toegangen van de schuilkelder van het Vossenplein, gedicht in de jaren 1960, zijn nog goed zichtbaar op een luchtfoto van 1944¹. De toegang is aan de rand voorzien van een laterale muur die een beschermingssas vormt. Het interieur van de schuilkelder is groot. Hij bestaat uit verschillende zalen die door muren in zigzag gecompartmenteerd zijn, een dispositief dat schokken tegenhoudt en een schervenscherp vormt. Sommigen dragen Franstalige en Nederlandstalige geschilderde inscripties (verboden te wateren – verboden te spuwen) dat een burgerlijk gebruik aantoont en geen militair. Aan de twee uiteinden van de kelder bevindt zich nog het sanitair (mannen en vrouwen). De laterale muren worden gevormd door een opeenvolging van nissen met bogen die houten banken bevatten, waarvan sommigen nog bewaard zijn. Het plafond wordt gevormd door een grote getoogde boog. De structuur van de schuilkelder werd in beton opgetrokken (laterale en loodrechte muren, arcaden, trappen, plafond, vloer in betonplaten). Sommige scheidingsmuren en niet-dragende gedeelten van muren zijn in baksteen. De horizontale plafonds zijn in gewapend beton. Boringen, gerealiseerd in januari 2017, laten toe te besluiten dat de verticale wanden van de schuilkelder en zijn boog in, hoogstwaarschijnlijk niet-gewapend, beton zijn. Op gelijkmatige afstand van elkaar bevinden zich inkepingen met haakjes in het gebogen plafond. Dit raster diende waarschijnlijk voor het bevestigen van panelen, misschien panelen in "Cellulit" zoals aangeduid op het plan van 1942 voor een schuilkelderproject (cf. infra).

De schuilkelder is nog in een authentieke en redelijke staat van bewaring, maar heeft nood aan onderhoud. De verschillende utilitaire installaties (elektrische, water, verluchting) werken momenteel niet meer, maar zijn nog steeds zichtbaar aanwezig. De ventilatieopeningen zijn verdwenen. De houten elementen (deuren en banken) zijn afgekladderd door het vocht en de tijd.

Waarde van het goed volgens de criteria die worden bepaald in artikel 206, 1° van het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening

Historische waarde:

Het Vossenplein werd sedert zijn creatie in 1863 gebruikt als plein voor het kaatsspel. Zijn tracé werd beslist in 1853 tegelijkertijd met het trekken van de Blaesstraat en de constructie van de nieuwe brandweerkazerne.

Daarvoor, was er geen straat of openbare plaats gesitueerd, waar zich nu de Blaesstraat bevindt. De plaats werd gevormd door smalle straatjes en gangen. Drie rechte wegen daalden vanaf de Hoogstraat: de Vossenstraat, de Kapucijnenstraat en Sint-Ghislainstraat. Op de plaats van het Vossenplein was er een weide met een lange gegraven waterpartij.

Het is in die weide dat in 1837 een grote fabriek voor de fabricage van machines en locomotieven, de fabriek du Renard, werd opgericht. Deze fabriek, gecreëerd door de Generale Maatschappij, werd al snel overtroffen door de Waalse metallurgie (Cockerill in Luik) en werd in 1846 vereffend. De Stad verwierf de gebouwen van de fabriek in 1853 met als doel ze af te breken en de overbevolkte wijk te saneren. Het plein werd heringericht en van kasseien voorzien in 1913, er bevonden zich ook een douchepaviljoen en een kaatsbaan. Sedertdien zijn ook nieuwe herinrichtingen gebeurd.

De schuilkelder werd gebouwd in het kader van de algemene organisatie van de passieve bescherming (Passieve luchtbescherming - PLB). De eerste richtlijnen met betrekking tot schuilkelders dateren van

¹ Zie de website <http://www.gis.irisnet.be/bruciel/>. De toegangen werden toegemetsd in 1945.

1939 (Koninklijke Besluiten van 20 mei en 29 juli 1939) en waren erop gericht maatregelen te treffen om de bevolking te beschermen tegen luchtaanvallen, onder meer door de bouw van schuilkelders. Op 17 februari 1941, creëerde de PLB in Brussel (administratief 'Groot-Brussel' geworden) de Dienst voor Schuilkelders, verbonden aan de dienst voor openbare werken van de Stad Brussel. Deze dienst 'ontving' bekende Brusselse architecten zoals Ado Balthus, Philippe Dumont of Richard Vandendaele. Zij bouwden een groot aantal schuilkelders in de Brusselse agglomeratie, ofwel door het versterken van bestaande kelders ofwel door het oprichten van nieuwe schuilkelders, vaak met het hergebruik van bestaande oudere ondergrondse structuren. De termijnen voor de constructie van schuilkelders op order van de bezetter waren vaak heel kort. We kunnen de schuilkelders citeren onder het Fontainasplein (voormalige openbare toiletten van P. Hamesse), onder de Koningslaan in Sint-Gillis, onder het Luxemburgplein, onder het Koninginneplein en dicht bij het station van Schaarbeek of deze van de Union Minière du Haut Katanga aan de Warandeberg nr. 6 of nog meer wonderlijk de schuilkelder-hospitaal van de Hallepoort verbonden met het Bordetinstituut?.. De stabiliteit van de werken werd berekend door de ingenieur van de Stad, Armand Hendrickx, mogelijk is hij dus ook de auteur van de kelder onder het Vossenplein.

De exacte constructiedatum van de schuilkelder is momenteel nog niet bekend. Het raadplegen van het archief van de stad Brussel³ laat echter wel een relatieve datering toe.

Een plan van de Brusselse vijfhoek, gedateerd 10 april 1941 met de beëindigde, in uitvoering en geplande schuilkelders toont niets ter hoogte van het Vossenplein.

Er is daarentegen een plan bewaard met de legende "Projet d'abri à aménager dans le terre-plein de la place du Jeu de balle" voor 250 personen, getekend door de hoofdingenieur van de Technische dienst der Werken, maar niet-gesigineerd, gedateerd 10 november 1941. Dit plan toont twee schuilkelders die met elkaar verbonden zijn door een gang en heeft dus niet hetzelfde grondplan als deze die uiteindelijk gebouwd werd. Deze kelder was ongeveer op dezelfde plaats op het plein gesitueerd, maar zou loodrecht op de brandweerkazerne gerealiseerd worden.

Dit project met referentie 6B57 kan gerelateerd worden aan een niet-gedateerde Lijst met te construeren schuilkelders in middenbermen, die de schuilkelder 6B57 aan het Vossenplein opneemt, gerechtvaardigd door de grote bevolkingsdichtheid, het militair hospitaal, de Brandweerkazerne en de Markt die er zich bevinden.

Een tweede plan met betrekking tot de bunker, is een plan voor de constructie van een sanitaire installatie met telefoonruimtes en ruimtes voor eerste hulp, is gesigineerd door stadsarchitect Jean Rombaux⁴ en gedateerd 10 januari 1942. Vermeldenswaardig is dat op dit plan eveneens nog de vermelding schuilkelder (abri) staat. Deze installatie was eveneens haaks op de huidige locatie van de bunker voorzien. Een plan die de huidige bunker weergeeft werd nog niet teruggevonden. Mogelijk is de huidige schuilkelder een combinatie van een sanitaire voorziening voor het publiek en een bunker. De uiteindelijke, gewijzigde, oriëntering is waarschijnlijk te verklaren door de helling van het terrein die de constructie op de bestaande manier gemakkelijker maakt.

Uit het voorgaande blijkt dat de constructie van de schuilkelder onder het Vossenplein niet voor 1942 te situeren is. Volgens sommige bronnen (G. Abeels) zou hij uit dat jaar dateren.

De schuilkelder getuigt van de inspanning van de passieve defensie en meer in het algemeen van het leven van de burgerbevolking tijdens de Tweede Wereldoorlog in Brussel.

Technische waarde:

Volgens de archiefdocumenten kan de schuilkelder onder het Vossenplein gerealiseerd zijn volgens de bepalingen voor de "typeschuilkelder". Hij is dus een perfect voorbeeld van deze constructietypologie.

Gezien de schaarste van het materiaal in oorlogstijden, het ontbreken om een werk te realiseren in gewapend beton. Er werd dus gebruik gemaakt van de antieke techniek van gewelven om een resistent plafond te ontwerpen in niet-gewapend beton (gewoel en niet plat). Het ontbreken van de armatuur vromt geen stabiliteitsprobleem, de grote bogen van het plafond zijn volledig gecompriemd. De schuilkelder van het Vossenplein is op die manier een functioneel werk dat een ontegensprekelijke architecturale kwaliteit heeft.

Archeologische waarde:

De voormalige schuilkelder van de passieve luchtbescherming heeft een archeologische waarde als een getuige van een constructietype ontwikkeld in de context van de Tweede Wereldoorlog. Hij heeft een archeologische waarde want hij is een getuige van een materieel overblijfsel die toelaat de geschiedenis van de passieve defensie te begrijpen en te documenteren, als toevoeging aan de geschreven bronnen.

² Zie G Abeels, *Nos abris anti aériens*, in *Les Marolles*, 50, dec. 1995, en G. Lebouc, *Bruxelles occupée*, 180°éditions, 2014, p.145.

³ Stadsarchief, Fonds luchtbescherming, NPP 017 (plans d'abris 1941-1944).

⁴ Jean Rombaux was stadsarchitect sedert 1928.

Veel schuilkelders werden in het Brussels Gewest door de PLB gebouwd voor de burgers tijdens het tweede wereldconflict, er zijn er niet veel meer in goede staat. Deze verlaten, ondergrondse constructies worden vaak bedreigd door de herinrichting van de openbare ruimte en infrastructuurwerken. De enige beschermde schuilkelders (door hun inbegrip in een beschermd landschap) zijn kelders die gebouwd werden in het vooruitzicht van de Tweede Wereldoorlog (kleine cilindrische schuilkelder gebouwd door de NMBS op de site van het Moeraske, grote bunker van de parlementairen in het Warandepark). Andere voorbeelden zijn nog gedeeltelijk zichtbaar op de openbare weg of in private ruimten. De schuilkelder van het Vossenplein is een zeer goed bewaard exemplaar en een kwalitatieve constructie.

De (her)ontdekking van schuilkelders tijdens de laatste jaren in België, onder de pleinen van meestal steden, heeft een grote belangstelling vanwege de bevolking en de historici opgewekt die een recent verleden herontdekken.

De bescherming laat toe dit authentieke en goed bewaarde element van de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog te bestuderen en te herwaarderen in het kader van een eventuele herbestemming in een omgeving met hoog toeristisch potentieel.

Bronnen :

Stadsarchief, Fonds luchtbescherming, NPP 017 (plans d'abris 1941-1944)

Jean d'Osta, *Le dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles*, Paul Legrain éd, Bruxelles, 1989.

Gustave Abeels, *Le Vieux marché*, Cercle d'histoire et d'archéologie Les Marolles, Brussel, 1989.

Gustave Abeels, *Nos abris anti aériens*, in *Les Marolles*, trimestriële tijdschrift n°50, december 1995.

G. Lebouc, *Bruxelles occupée*, 180°éditions, 2014.

Rapport sur la structure de l'abri sous la place du jeu de Balle - Laboratoire de Génie Civil (Ecole Polytechnique - Service BATir) de l'ULB, Ir M. Provost

Gezien om te worden gevoegd bij het besluit van,

28 JUN 2018

De minister-president van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Plaatselijke Besturen, Ruimtelijke Ontwikkeling, Stedelijk Beleid, Monumenten en Landschappen, Studentenzaken, Toerisme, het Openbaar Ambt, Wetenschappelijk Onderzoek en Openbare Netheid,

Rudi VERVOORT

**ANNEXE I A L'ARRETE DU GOUVERNEMENT DE LA REGION DE BRUXELLES-CAPITALE
ENTAMANT LA PROCEDURE DE CLASSEMENT COMME MONUMENT DE L'ABRI ANTI-AERIEN DE
LA DEFENSE PASSIVE SIS SOUS LA PLACE DU JEU DE BALLE A BRUXELLES**

Réf cadastrale :

Cadastré de Bruxelles, 9e division, section K, abri souterrain non cadastré.

Description sommaire

En bordure nord-ouest de la place du Jeu de Balle, sous les pavés, entre l'église Notre-Dame de l'Immaculée Conception et la rue de l'Economie, se trouve un abri anti-aérien qui occupe un rectangle d'environ 35 mètres de long sur 5 mètres de large. L'accès se faisait autrefois par deux entrées situées de part et d'autre de l'abri, près des extrémités nord-ouest et sud-est. L'une est aujourd'hui condamnée et l'autre scellée par une plaque en fonte.

L'abri présente le plan fonctionnel caractéristique de ce type de construction érigée parfois avant, et en général durant la 2e guerre mondiale pour la Défense aérienne passive (DAP) dans les principales villes de Belgique. Les entrées se faisaient par des escaliers à l'air libre, protégés par des parapets, ou des sacs de sables. Ces escaliers comprennent deux volées, disposées en équerre, dans un but de protection. Les entrées de l'abri de la place du Jeu de Balle, comblés vers 1960, sont encore bien visibles sur une photo aérienne de 1944⁵. L'entrée est bordée d'un mur latéral formant un sas de protection.

L'intérieur de l'abri est vaste. Il est constitué de plusieurs salles compartimentées par des murs en chicane, un dispositif anti ondes de choc et pare-éclats. Certains portent des inscriptions peintes en français et néerlandais (*défense d'uriner – défense de cracher*), ce qui atteste bien d'un usage civil et non militaire. A chaque extrémité de l'abri se trouvent encore les sanitaires (hommes et femmes). Les murs latéraux sont formés d'une succession de niches arquées, qui comprenaient les banquettes en bois, dont certaines sont conservées. Le plafond est formé d'une ample voûte en berceau surbaissé.

La structure de l'abri a été construite en béton (murs latéraux et perpendiculaires, arcades, escaliers, plafond, sol en plaques en béton). Certains murs de séparation et parties de murs non portantes sont en briques. Les plafonds horizontaux sont en béton armé. Des forages réalisés en janvier 2017 permettent de conclure que les parois verticales de l'abri et sa voûte sont en béton très probablement non armé. A intervalles réguliers la voûte du plafond est pourvue d'encoches avec des crochets. Ce quadrillage servait probablement à l'accrochage de panneaux, peut-être les panneaux en « Cellulit » indiqués sur un plan de 1942 de projet d'abri (voir *infra*)

L'abri est encore authentique et en assez bon état de conservation mais il aura besoin d'entretien. Les installations techniques (électricité, eau courante, ventilation) ne fonctionnent plus aujourd'hui, mais sont toujours présentes, les prises d'air ont néanmoins disparu. Les éléments en bois (banquettes et portes) ont été dégradés par l'humidité et le temps.

Intérêt présenté par le bien selon les critères définis à l'article 206, 1o du Code bruxellois de l'Aménagement du Territoire

Intérêt historique

Achevée en 1863, la place du Jeu de Balle doit son nom au jeu de balle pelote qui s'y pratiquait depuis sa création. Son tracé est décidé dès 1853 en même temps que le percement de la rue Blaes et de la construction de la nouvelle caserne des pompiers.

Auparavant, il n'y avait ni rue ni place publique à l'emplacement de la rue Blaes actuelle. Les lieux étaient constitués de ruelles et venelles étroites. Trois voies rectilignes descendaient depuis la rue Haute : la rue des Renards, la rue des Capucins et la rue Saint-Ghislain. A l'emplacement de la place du Jeu de Balle, il y avait un pré creusé d'une longue pièce d'eau.

C'est dans ce pré que fut érigé, en 1837, une grande usine de fabrication de machineries et de locomotives appelée l'usine du Renard. Cette usine, créée par la Société Générale, fut rapidement devancée par la métallurgie wallonne (Cockerill à Liège) et fut mise en liquidation en 1846. La Ville acquit les bâtiments de l'usine en 1853 dans le but de les démolir et d'assainir ce quartier insalubre et densément peuplé. La place fut réaménagée et pavée en 1913. Elle était équipée d'un pavillon de douches, et d'une aire de jeu de balle pelote. Elle a connu depuis de nouveaux réaménagements.

⁵ Voir sur le site <http://www.gis.irisnet.be/bruciel>. Les accès furent murés en 1945.

L'abri anti-aérien a été construit dans le cadre de l'organisation générale de la protection passive (Défense Aérienne Passive – D.A.P.). Les premières directives en matière d'abris datent de 1939 (arrêtés royaux des 20 mai et 29 juillet 1939) et visaient à prendre des mesures pour protéger la population contre les attaques aériennes, notamment par la construction d'abris. Le 17 février 1941, la DAP créa à Bruxelles (devenu administrativement le « Grand Bruxelles ») le « Service des Abris », rattaché au service des travaux publics de la Ville de Bruxelles. Ce service, qui « accueille » des architectes bruxellois fameux comme Ado Balthus, Philippe Dumont ou Richard Avenard, construisit de nombreux abris dans l'agglomération bruxelloise, soit en renforçant des caves existantes, soit en édifiant de nouveaux abris, souvent en employant des structures souterraines antérieures. Les délais pour la construction des abris sur ordre des occupants étaient en effet très courts. On citera les abris sous la place Fontainas (anciennes toilettes publiques de P. Hamesse), sous l'avenue du Roi à Saint-Gilles, sous la place du Luxembourg, sous la place de la Reine et près de la gare de Schaerbeek, ou encore celui de l'Union Minière du Haut Katanga au 6 rue Montagne du Parc, ou le plus étonnant « abri-hôpital » de la porte de Hal, relié à l'institut Bordet⁶. La stabilité des ouvrages était calculée par l'ingénieur de la Ville, Armand Hendrickx, qui pourrait donc être aussi l'auteur de l'abri de la place du Jeu de Balle.

On ne connaît pas avec exactitude la date de construction de l'abri, mais une recherche aux Archives de la Ville de Bruxelles⁷, a permis d'établir une datation approximative.

Un plan du Pentagone bruxellois, daté du 10 avril 1941 et situant les abris terminés, en exécution et projetés ne figure rien à la place du Jeu de Balle. Par contre, on conserve un plan légendé « Projet d'abri à aménager dans le terre-plein de la place du Jeu de balle », pour 250 occupants, dressé par l'ingénieur en chef du Service technique des Travaux, mais non signé, daté du 10 novembre 1941. Ce plan montre deux abris reliés par un couloir, et diffère donc du plan de l'abri réellement construit. Ce projet situait l'abri également au centre de la place, mais l'orientait perpendiculairement à la caserne des pompiers. Ce projet référencé 6B57 est à mettre en relation avec une « Liste des abris à construire dans les terre-pleins », non datée, reprenant cet abri 6B57 place du Jeu de Balle, justifié par la population dense, l'hôpital militaire, la caserne des Pompiers et le Marché.

Le deuxième plan en lien avec l'abri est un plan pour la construction de sanitaires avec des téléphones et des locaux de premier secours « dressé par le dessinateur Jean Rombaux⁸ », et daté du 10 janvier 1942. Sur la légende de ce plan figure encore néanmoins la mention « abri ». Cette installation aurait également été implantée perpendiculairement à l'emplacement actuel du bunker-abri. On ne dispose donc pas actuellement d'un plan exact du bunker abri, tel que construit. Il est possible que la construction actuelle combinait la fonction d'équipement sanitaire et un bunker abri. L'implantation finalement choisie, est probablement due à la pente de la place, qui rendait plus facile une implantation dans le bas de la place. On peut conclure de ce qui précède que le bunker fut construit après 1942. Selon certaines sources il daterait de cette année même (G Abeels).

L'abri anti-aérien témoigne des efforts de la défense passive et, plus généralement, du vécu de la population civile durant la seconde guerre mondiale à Bruxelles.

Intérêt technique

D'après les documents d'archive, l'abri sous la place du Jeu de Balle pouvait être construit « suivant les dispositions de l'abri-type ». Il est donc un parfait exemple de cette typologie de construction.

Vu la pénurie des matériaux en temps de guerre, le fer manquait pour réaliser des ouvrages en béton armé. On eut donc recours dans ce cas-ci à l'antique technique des voûtes pour concevoir des plafonds résistants, en béton non armé (voûtés et non plats). Cette absence d'armatures ne pose aucun problème de stabilité, les grandes voûtes du plafond étant totalement comprimées. L'abri de la place du Jeu de Balle est ainsi un ouvrage fonctionnel qui présente une incontestable qualité architecturale.

Intérêt archéologique

L'ancien abri anti-aérien présente un intérêt archéologique comme témoin d'un type de construction développé dans le contexte de la 2e guerre mondiale. Il a une valeur archéologique car il est un témoin, une trace matérielle qui permet de comprendre et de documenter l'histoire de la défense passive lors de la deuxième guerre mondiale, en complément aux sources écrites.

Des nombreux abris construits dans la Région Bruxelloise par la DAP pour les civils durant le 2e conflit mondial, il ne subsiste plus beaucoup d'exemples en bon état. Ces constructions souterraines,

⁶ Voir G. Abeels, *Nos abris anti aériens*, in *Les Marolles*, 50, déc.1995, et G. Lebouc, *Bruxelles occupée*, 180^eéditions, 2014, p.145

⁷ Archives de la Ville de Bruxelles, Fonds Défense passive, NPP 017 (plans d'abris 1941-1944)

⁸ Jean Rombaux était architecte à la Ville depuis 1928

désaffectées, sont souvent menacées par les réaménagements de l'espace public et les travaux d'infrastructure.

Les seuls abris classés (par inclusion dans un site classé), concernent des abris construits en prévision du 2e conflit mondial (petit abri antiaérien cylindrique construits par la SNCB sur le site du Moeraske, vaste bunker des parlementaires dans le parc royal). D'autres exemples sont encore partiellement décelables sur la voie publique, ou en espace privé. L'abri de la place du Jeu de Balle est un exemple très bien conservé et d'une construction qualitative.

La (re)découverte d'abris anti aériens ces dernières années en Belgique, sous les places principales de villes, a suscité un grand intérêt de la part de la population et des historiens, redécouvrant un passé récent.

Le classement de l'abri sous la place du Jeu de Balle permettra d'étudier ce témoin authentique et bien conservé de la période d'occupation durant la 2e guerre mondiale, et de le mettre en valeur dans le cadre d'une éventuelle réaffectation, dans un quartier à haut potentiel touristique.

Sources :

Archives de la Ville de Bruxelles, Fonds Défense passive, NPP 017 (plans d'abris 1941-1944)

Jean d'Osta, *Le dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles*, Paul Legrain éd, Bruxelles, 1989.

Gustave Abeels, *Le Vieux marché*, Cercle d'histoire et d'archéologie Les Marolles, Bruxelles, 1989.

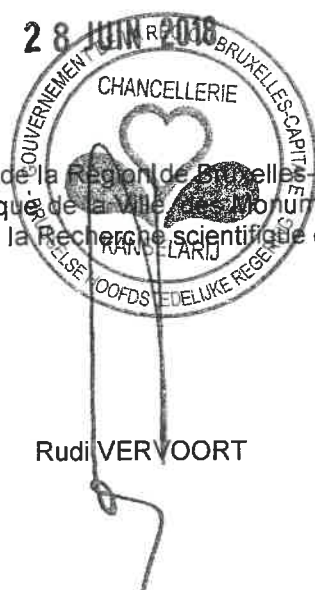
Gustave Abeels, *Nos abris anti aériens*, in *Les Marolles*, périodique trimestriel n°50, décembre 1995.

G. Lebouc, *Bruxelles occupée*, 180^eéditions, 2014.

Rapport sur la structure de l'abri sous la place du jeu de Balle - Laboratoire de Génie Civil (Ecole Polytechnique - Service BATir) de l'ULB, Ir M. Provost

Vu pour être annexé à l'arrêté du

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé des Pouvoirs locaux, du Développement territorial, de la Politique de la Ville, des Monuments et Sites, des Affaires étudiantes, du Tourisme, de la Fonction publique, de la Recherche scientifique et de la Propreté publique

Rudi VERVOORT

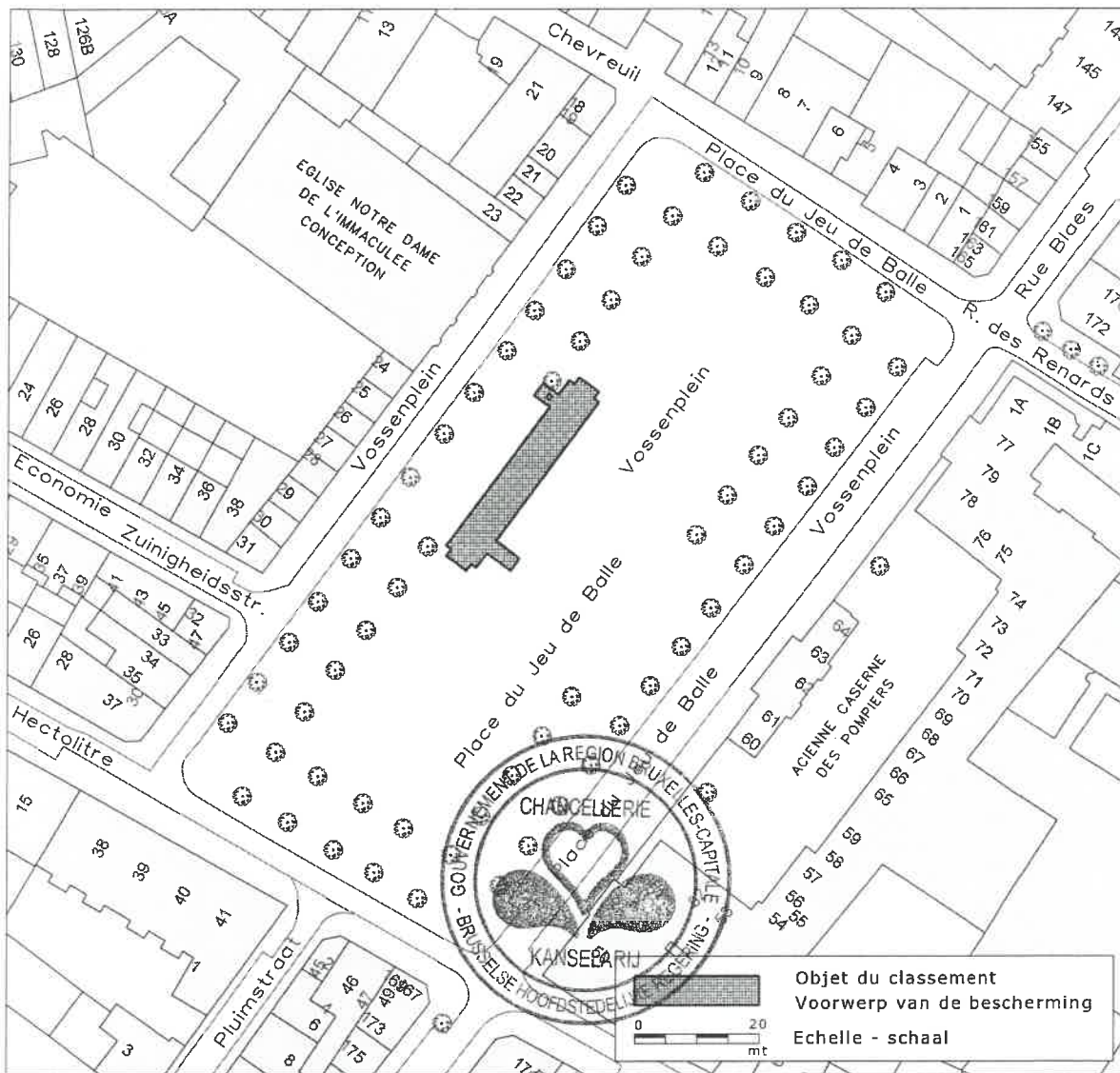

BIJLAGE II VAN HET BESLUIT VAN DE BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING HOUDENDE BESCHERMING ALS MONUMENT VAN DE VOORMALIGE SCHUIKELDER VAN DE PASSIEVE LUCHTBESCHERMING GELEGEN ONDER HET VOSSENPLEIN TE BRUSSEL

ANNEXE II A L' ARRETE DU GOUVERNEMENT DE LA REGION DE BRUXELLES-CAPITALE CLASSANT COMME MONUMENT L'ANCIEN ABRI ANTI-AERIEN DE LA DEFENSE PASSIVE SIS SOUS LA PLACE DU JEU DE BALLE A BRUXELLES

AFBAKENING VAN HET GOED

DELIMITATION DU BIEN

Gezien om te worden gevoegd bij het besluit van

28 JUN 2018

De Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering belast met Plaatselijke Besturen, Territoriale Ontwikkeling, Stedelijk Beleid, Monumenten en Landschappen, Studentenaangelegenheden, Toerisme, Openbare Ambt, Wetenschappelijk Onderzoek en Openbare Netheid

Rudi VERVOORT

Vu pour être annexé à l'arrêté du

28 JUN 2018

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale chargé des Pouvoirs locaux, du Développement territorial, de la Politique de la Ville, des Monuments et Sites, des Affaires étudiantes, du Tourisme, de la Fonction publique, de la Recherche scientifique et de la Propreté publique

Copie certifiée conforme
Voor eensluidend afschrift
05-07-2018
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI